

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ СКЛАДОВІ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧІВ ТА КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС

Сучасні соціальні, економічні та суспільно-політичні процеси в Україні змінюють ставлення до рівня та якості освітніх послуг, що надають вищі навчальні заклади, акцентують увагу на безлічі проблем: починаючи з відбору абітурієнтів, порядку та умов проведення незалежного оцінювання якості знань до надання дипломів випускникам, з професійної компетентності науково-викладацького складу ВНЗ до оцінок якості фахової підготовки випускників. Все більше вищих навчальних закладів розставляють пріоритети саме в напрямі підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних до самовдосконалення,

Однією з головних умов якісного функціонування та вдосконалення системи освіти є наявність висококваліфікованих викладацьких кадрів, підготовка високопрофесійних, компетентних викладачів для системи вищої освіти. Успішність та професійність педагогічної діяльності великою мірою залежать від того, як фахівець-педагог організовує конструктивні відносини з оточуючими, від його вміння ввічливо та з розумінням ставитись до думок інших людей, запобігати черствості та конфліктності. Професійне педагогічне спілкування у ВНЗ є комунікативною взаємодією педагога з курсантами (студентами) та колегами, спрямованою на встановлення конструктивної взаємодії, підтримання сприятливих відносин, досягнення високих результатів. Воно забезпечує передання через педагога (вихователя) основ професійних знань та культури, сприяє формуванню мотивації та ціннісних орієнтацій, розвиває світогляд. Таке спілкування передбачає високу культурну основу, яка розкриває професіоналізм педагога, дає можливість реалізовувати свої можливості та педагогічний талант, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі занять.

Актуальність проблеми виховання конфліктологічної культури особистості в системі вищих навчальних закладів МВС зумовлена потребами покращення рівня професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ, встановленням нових критеріїв оцінювання компетентності правоохоронців. На сьогодні залишається вкрай низьким рівень довіри українців до власних правоохоронних органів, падає імідж працівника міліції. Більшості громадян не подобається якість правоохоронних послуг, які надає держава у вигляді роботи органів внутрішніх справ. Саме тому останні дослідження демонструють сприйняття суспільством органів внутрішніх справ як найбільш корумпованого органу в державі. До цього додаються непоодинокі факти порушення прав людини правоохоронцями, знущання під час слідства, агресивність, жорстокість та конфліктність працівників міліції в повсякденному житті. У засобах масової інформації все частіше з'являються репортажі та публікації про факти конфліктів з представниками правоохоронних органів, результатом яких є не тільки привертання уваги до проблеми відносин "громадянин-міліція", але й додатковий удар по іміджу сотень тисяч правоохоронців, які чесно й мужньо виконують свої службові обов'язки. Тому сьогодні гостро відчувається необхідність реальних змін у системі роботи працівників органів внутрішніх справ, покращення ставлення до них з боку суспільства, підвищення рівня поваги та довіри громадян до працівників Міністерства внутрішніх справ.

Безумовно, одним з таких реальних та необхідних сьогодні кроків є покращення соціально-психологічної, педагогічної та конфліктологічної підготовки майбутніх та вже працюючих правоохоронців. Однак це практично неможливо без якісних та високопрофесійних викладацьких кадрів, офіцерів курсової ланки та кураторів навчальних груп.

Серед не вирішених раніше частин проблеми конфліктологічної сфери особистості, на нашу думку, потрібно відзначити відсутність наукових досліджень педагогічних умов та технологій формування конфліктологічної складової професійної культури у вищих навчальних закладах системи МВС. Також не висвітлюються в науковій літературі проблемні аспекти конфліктологічної культури педагогічних працівників.

Метою статті є аналіз соціально-педагогічних умов, освітньої системи та методологічних бар'єрів формування конфліктологічної культури правоохоронців у вищих навчальних закладах МВС, конфліктологічної компетентності педагогічних кадрів (викладачі, курсові офіцери).

Теоретико-методологічні аспекти формування професійної компетентності та культури особистості, педагогічні умови підготовки фахівців у вищих навчальних закладах розкриваються в працях К. Абульханової-Славської, Л. Анциферової, О. Бодальова, А. Деркач, Є. Зеєра, І. Зимньої, Е. Клімова, В. Кравцова, Н. Крилової, Н. Левітова, В. Лозової, А. Маркової, М. Микитюка, Л. Нечепоренко, І. Родигіної, В. Семиченко, В. Сластьоніна, В. Шадрікова та ін. Особливу увагу соціально-професійній компетентності педагога приділяють у своїх працях Н. Амінова, В. Ащепков, В. Гріньова, О. Гура, О. Дубасенюк, В. Лозова та ін. В цих роботах визначені зміст та складові педагогічної, психологічної, соціально-перцептивної та професійної компетентностей викладачів навчальних закладів.

Питанням гармонізації міжособистісних відносин у педагогічному процесі, методам та наслідкам подолання педагогічних конфліктів і суперечностей присвячені наукові праці Ш.О. Амонашвілі, З.І. Белоусової, Л.М. Карамушки, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського та багатьох інших. Окремі психолого-педагогічні аспекти конфліктологічної компетентності та культури особистості розкриваються в працях А. Анцупова, Н. Грішиної, Н. Самсонової, Л. Петровської та ін. Особливості професійних конфліктів працівників ОВС досліджували О.Я. Баєв, О.М. Бандурка, І.В. Ващенко, І.Ю. Воробйова, С.В. Кудрявцев, І.Б. Пономарьов, Б.І. Хасан. Аналіз цих досліджень дає змогу зробити висновок, що, незважаючи на велику кількість публікацій, відсутній комплексний підхід до формування конфліктологічної культури працівників міліції в системі їх професійної підготовки з урахуванням специфіки майбутньої службової діяльності.

У найближчі 10–12 років статус та імідж працівників органів внутрішніх справ великою мірою залежатиме від сьогоднішніх курсантів, їх культури, змісту та рівня освіти, яку вони здобувають у вищих навчальних закладах МВС. У процесі реформування професійної освіти правоохоронців: слідчих, оперуповноважених карного розшуку, працівників дорожньо-патрульної служби, дільничних інспекторів та інших фахівців – особливу увагу заслуговує психолого-педагогічна та конфліктологічна складова професійної культури. Аналіз систем професійної підготовки поліції розвинених європейських країн доводить, що велика увага звертається саме на формування соціально-психологічної компетентності поліціантів. Однією з педагогічних умов формування психолого-педагогічної та конфліктологічної компе-

тентності працівників ОВС, вдалого застосування педагогічних технологій, дидактичних методів та прийомів є наявність у вищому навчальному закладі висококваліфікованих педагогічних кадрів, які здійснюють навчальний та виховний процес. Особливої значущості цей аспект набуває при викладанні дисциплін конфліктологічного напрямку.

Центральним поняттям у визначенні змісту та особливостей ставлення людини до конфліктів у власному житті є “конфліктологічна культура”. Вона являє собою сукупність стійких індивідуальних особистісних компонентів, які виявляються на фізіологічному, нервово-психічному, емоційно-вольовому, соціально-комунікативному, перцептивному та діяльнісному (поведінковому) рівнях; виражаються в ставленні до проблемних та важких ситуацій міжособистісної взаємодії, зумовлюють реакції та поведінку особистості в конфліктах. Конфліктологічна культура спрямована на гармонізацію відносин із соціальним середовищем, розв’язання та запобігання людиною внутрішнім та зовнішнім суперечностям з метою отримання максимальної психологічної або матеріальної користі від взаємодії.

Виховання конфліктологічної культури особистості – процес, тривалий за часом та складний за змістом. Він розпочинається в ранньому дитинстві і триває протягом усього життя, але досить важливим для усвідомлення проблем та помилок в міжособистісних стосунках, розуміння та формування конструктивного ставлення до конфліктів у власному житті є юнацький вік. Саме в цей період продовжує формуватися самоставлення, критичність до власної поведінки, толерантність щодо оточуючих.

“Вести дитину в складний світ людських відносин – одне з найважливіших завдань виховання”, – писав відомий український педагог В.О. Сухомлинський [1]. Особливого значення цей вислів набуває в процесі виховання системи відносин людини з навколишнім світом, неконфліктної, толерантної поведінки юнаків та дівчат, діяльність, досвід та стереотипи мислення яких більш стійкі, ніж у підлітків, а педагогічний процес має не тільки формувальне, а й корекційне спрямування.

Аналізуючи зміст освіти сучасних правоохоронців, можна стверджувати, що навчальні плани підготовки працівників слідства та дізнання, кримінальної міліції, міліції громадської безпеки сьогодні містять зовсім незначну кількість навчальних годин за дисциплінами психолого-педагогічного та конфліктологічного напрямку, чого, на нашу думку, недостатньо для формування професійно-педагогічної компетентності фахівця.

Процес професійного навчання в сучасних вищих навчальних закладах висуває досить високі вимоги до якості викладання й супроводжується різноманітними труднощами організаційного, методологічного та психолого-педагогічного характеру. Аналіз технологій і результатів викладання навчальних дисциплін “Конфліктологія”, “Конфлікти в ОВС та методи їх запобігання”, “Вирішення конфліктних ситуацій працівниками ОВС у роботі з населенням (тренінг)”, “Соціальні конфлікти”, “Психологія етнічних конфліктів”, “Конфліктологічна компетентність та культура працівників ОВС (тренінг)” у Харківському національному університеті внутрішніх справ та інших ВНЗ дає змогу визначити методологічні особливості та труднощі їх викладання, які ми поділяємо на особистісні та соціальні.

До особистісних особливостей ми відносимо таке:

1. Конфліктологічні дисципліни курсанти та студенти сприймають надзвичайно емоційно, що пояснюється небайдужістю до конфліктів у своєму житті та очікуванням цікавих, корисних лекцій і практикумів.

2. Демонстративно-провокаційна поведінка окремих курсантів та студентів з метою “перевірити” конфліктологічну компетентність викладача “на практиці”, показати власну компетентність, здатність до маніпулювання. Сприйняття учнями конфлікту як суто негативного явища, страх за його негативні наслідки, за ставлення до тебе з боку оточуючих як до конфліктної людини (стереотип “Якщо ти конфліктуєш – ти конфліктна людина”).

3. Суперечність між новими знаннями, вміннями та наявністю особистісного деструктивного конфліктологічного досвіду (часто – неповністю усвідомленого людиною).

4. Суперечність між розумінням необхідності контролювати себе під час конфлікту та власними негативними емоціями, які впливають на об’єктивність аналізу конфліктної ситуації, конфліктну поведінку тощо.

5. Суперечність між необхідністю об’єктивного сприйняття конфліктної ситуації та її викривленням (ілюзії сприйняття) унаслідок емоційної та мотиваційної дестабілізації особистості.

6. Суперечність між намаганням відстояти власну позицію (егоїстична спрямованість) та моральними нормами, груповими цінностями (колективна).

Серед соціальних (об’єктивних) чинників, що ускладнюють педагогічний процес викладання конфліктологічних дисциплін та формування конфліктологічної компетентності майбутніх правоохоронців, на нашу думку, слід визначити такі:

1. Повільне залучення до навчального процесу працівників практичних територіальних підрозділів ОВС, фахівців центрів практичної психології, керівників підрозділів, центру громадських зв’язків тощо.

2. Незначна кількість навчальних годин, відведених на вивчення конфліктологічних дисциплін (а іноді – взагалі їх відсутність) у майбутніх слідчих, дізнавачів, працівників кримінальної міліції та громадської безпеки. Наприклад, навчальний план підготовки слідчих передбачає лише 12 аудиторних годин на вивчення модуля “Конфліктологія”.

3. Труднощі, пов’язані зі збором та аналізом інформації про конфліктні ситуації в підрозділах ОВС, намагання більшості керівників приховати факти виникнення конфліктів з метою формування в керівництва та оточуючих уявлення про позитивний соціально-психологічний клімат у їх колективі.

4. Відсутність у викладачів розширеної конфліктологічної підготовки (тренінги конфліктологічної компетентності, професійної конфліктологічної практики тощо). Це пов’язано з тим, що, по-перше, конфліктологія – відносно молода галузь, відсутня спеціалізація “конфліктолог” при підготовці фахівців за спеціальністю “Психологія”, по-друге, у нашій державі не створено практичних центрів конфліктологічної допомоги населенню. Сьогодні безліч конфліктів (внутрішньоособистісних, міжособистісних) вирішують психологи та психотерапевти, які практикують, але самі в процесі професійної вузівської підготовки не вивчали психологію конфлікту в достатньому обсязі.

За В. Сухомлинським, “.. вміння уникати конфліктів – одна зі складових частин педагогічної мудрості вчителя” [1, с. 185]. Тому особливої актуальності зв’язку з цим набуває запитання: “Чи готові до цього сучасні педагоги?”

Водночас аналіз курсових, бакалаврських та магістерських робіт курсантів – майбутніх практичних психологів в ОВС свідчить, що багато з них часто вибирають теми, присвячені дослідженню конфліктів у службовій діяльності працівників

ОВС. Предметом досліджень виступають причини виникнення конфліктів, професійні особливості їх перебігу, стратегії конфліктної поведінки, конфліктність, агресивність, конфліктостійкість тощо. Це свідчить про актуальність конфліктологічної тематики, наявність особистої мотивації курсантів щодо формування власної конфліктологічної культури та компетентності, необхідних працівникам правоохоронної сфери.

Сучасний педагог у ВНЗ – це особистість, яка гнучка у поглядах та поведінці, з повагою ставиться до оточуючих, приймає та розуміє різноманітність характерів, форм поведінки та самовираження, культур нашого світу, прояву студентської пізнавальної активності.

У своєму дослідженні ми виходили з положення, що головною ознакою сформованості конфліктологічної культури особистості є досить високий рівень її конфліктологічної компетентності, адже остання формується не тільки під впливом соціальних, але й психологічних чинників і з часом приймається особистістю, впливає на характер людини, її мотивацію та спрямованість, поведінку, перцептивні та комунікативні здібності. Дослідження конфліктологічної компетентності на сьогодні супроводжується деякими труднощами, зумовленими, по-перше, відсутністю єдиної діагностичної методики визначення рівня її сформованості в особистості; по-друге, специфічним предметом, адже компетентність виявляється в складних для діагностування конфліктних ситуаціях, коли емоційний стан людини та самооцінка частіше за все дестабілізовані, заважають адекватному сприйняттю самої ситуації взаємодії, власної поведінки тощо. Тому за основу аналізу конфліктологічної компетентності ми взяли методики комунікативної соціальної компетентності, самооцінки раціональної та конструктивної поведінки в конфлікті, конфліктостійкості та конфліктності педагогів (викладачів, офіцерів курсової ланки), курсантів та студентів I–IV курсів ВНЗ м. Харкова (всього 112 осіб).

Згідно з результатами дослідження, найвищі середньогрупові показники конструктивної та раціональної поведінки в конфлікті, конфліктостійкості та толерантності зафіксовані у групи викладачів та курсових офіцерів (педагогів). Це пояснюється їх досить високим рівнем професійної культури. Згідно з результатами опитування, близько 83% курсантів та студентів стверджують, що конфлікти з викладачами у них трапляються досить рідко. Дещо частіше відбуваються конфліктні ситуації з офіцерами курсової ланки. Найбільш частими причинами таких конфліктів, на думку респондентів, є порушення службової дисципліни, характерологічні особливості окремих курсантів та офіцерів, організаційні негаразди з питань розподілу службових обов'язків, суперечності між службовою та особистою мотивацією опонентів тощо.

Рівень конструктивної та раціональної поведінки в конфлікті та конфліктостійкості курсантів та студентів III–IV курсу вище, ніж на I курсі (табл. 1).

Це можна пояснити декількома чинниками. По-перше, курсанти III–IV курсу отримали певні конфліктологічні знання та вміння з дисципліни “Конфліктологія”. По-друге, студенти, а особливо курсанти I курсу, проходять період адаптації до нових умов навчання та служби. Переживаючи нові для себе внутрішні та міжособистісні суперечності, вони отримують новий конфліктологічний досвід, який згодом (через деякий час) вплине на їх власну поведінку, зробить її більш раціональною та адаптивною.

**Середньогрупові показники конструктивної та раціональної поведінки
в конфлікті, конфліктності, комунікативної толерантності
та конфліктостійкості курсантів, студентів та педагогів**

Група	Показники конструктивної поведінки в конфлікті	Показники раціональної поведінки в конфлікті	Показники особистісної конфліктності	Показники комунікативної толерантності	Показники конфлікто- стійкості
Курсанти та студен- ти (I курси)	2,5 (середній)	2,9 (середній)	21 (середній)	52 (середній)	27 (низький)
Курсанти та студен- ти (III–IV курси)	3,7 (вище від середнього)	3,8 (вище від середнього)	24 (середній)	47 (середній)	32,5 (середній)
Педагоги	3,9 (вище від середнього)	4,2 (високий)	18 (середній)	35 (високий)	41 (високий)

Аналіз результатів доводить, що середньогрупові показники конфліктостійкості педагогів вищі від аналогічних показників студентів та курсантів. Це свідчить про їх стриманість у конфліктних ситуаціях, здатність досить вдало контролювати власну емоційну сферу та передбачати наслідки конфліктних дій.

Додатково потрібно зупинитися на показниках комунікативної толерантності. У групі педагогів вони вище, ніж у курсантів. Це пояснюється умовами професійної діяльності, досвідом, особистісними якостями (тактовність, некритичне ставлення до особистості учня, мудрість, доброта тощо) та доводить, що більшість викладачів мають досить високі показники конфліктологічної компетентності. З точки зору вимог суспільства, толерантність забезпечує паралельне існування різноманітних ідей, стратегій, моделей розвитку та існування людської спільноти. Це передбачає оволодіння та дотримання особистістю суспільно-історичного знання, норм існування та взаємодії з навколишнім світом, окремими індивідами та соціальними групами.

Серед головних якостей, які зумовлюють та відображають комунікативну толерантність особистості, згідно з результатами опитування, курсанти та студенти відзначили такі:

- *психологічні*: емоційна стабільність під час спілкування, некритичність та терпимість до оточуючих, адекватна самооцінка, комунікабельність, об'єктивність в оцінках людей, незалежність від стереотипів мислення, недратівливість, відмова від “навішування ярликів”, рефлексія, повага та рівність у відносинах з оточуючими;
- *поведінкові*: відсутність прагнення домінувати та авторитаризму, здатність вислухати співрозмовника до кінця, здатність до компромісу, намагання підтримувати конструктивні або дружні стосунки.

Результати дослідження комунікативної соціальної компетентності курсантів, студентів та викладачів (табл. 2) також засвідчують доволі високі результати за більшістю шкал серед педагогічного складу ВНЗ порівняно з учнями. Середньогрупові показники педагогів за шкалами “С” (емоційна стійкість), “М” (незалеж-

ність), “Н” (самоконтроль) мають високий рівень, за шкалою “А” (відкритість) – рівень вище від середнього, на відміну від курсантів, більшість показників яких знаходиться в зоні невизначеності (середній рівень).

Таблиця 2

Середньогрупові показники комунікативної соціальної компетентності курсантів, студентів та викладачів

Група	Фактор А (відкритість)	Фактор С (емоційна стійкість)	Фактор К (спрямування на оточуючих/на себе)	Фактор М (незалежність)	Фактор Н (самоконтроль)
Курсанти та студенти (І–ІІ курси)	9 (середній)	11,3 (середній)	12 (середній)	14,8 (вище від середнього)	7,3 (низький)
Курсанти та студенти (ІІІ–ІV курси)	10,2 (середній)	13 (вище від середнього)	11,7 (середній)	12,2 (середній)	12,5 (середній)
Викладачі	15 (вище від середнього)	16,3 (високий)	12,2 (середній)	16,4 (високий)	17,5 (високий)

Конфліктологічна культура формується протягом життя не стихійно, а цілеспрямовано, як захисний механізм людини з метою, насамперед, самовдосконалення, адаптації та збереження особистості, яка знаходиться в досить конфліктному та суперечливому середовищі. Основні напівсвідомі завдання людини в такій ситуації: зберегти спокій, комфортне самопочуття, врівноваженість, позитивний настрій. З іншого боку, конфліктологічна культура є елементом, що захищає професійну діяльність та середовище від шкідливих проявів особистості (авторитаризм, конфліктність, руйнування тощо).

Таким чином, конфліктологічна культура особистості має досить складну змістовну структуру та забезпечує баланс особистісної, соціально-комунікативної та професійної сфер життєдіяльності. Вона (а також її прояви та наслідки в конкретних професійних ситуаціях) визначає ті професійні властивості фахівця, поєднання яких забезпечує успішне виконання службових завдань відповідно до нормативних інструкцій та вимог, свідчить про рівень формування професійної компетенції фахівця, вміння передбачати деструктивні наслідки власних помилок.

Висновки. Професіоналізм, фахова майстерність працівників органів внутрішніх справ, якісне виконання ними службових обов’язків багато в чому залежать від рівня професійної культури, в якій важливе місце займає конфліктологічна складова. Організація психологічної та конфліктологічної освіти правоохоронців (курсантів, студентів, слухачів) – це ефективний шлях до підвищення соціально-психологічної особистісної компетентності фахівця, який створює умови для подолання та запобігання існуючим та потенційним конфліктам. Важливе місце в системі конфліктологічної освіти займає саме викладач – носій наукових знань, умінь та практичного досвіду, що впроваджує класичні та новітні освітні технології. Він розширює межі та можливості традиційного ставлення до спілкування, співробітництва, взаємодії, створює ситуації емоційного переживання учнями нових моделей поведінки та пов’язаних з ними результатів, надихає на самовдосконалення й особистісний розвиток.

Врахування вищезазначених соціально-професійних та психолого-педагогічних складових конфліктологічної культури працівників ОВС та чинників, що

впливають на її формування в процесі професійного навчання у ВНЗ, на нашу думку, безумовно, сприятиме підвищенню рівня соціально-психологічної підготовки та професіоналізму сучасних правоохоронців, а згодом – змінить на краще їх статус та якість правоохоронних послуг.

Література

1. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива / В.А. Сухомлинский. – М., 1981.

ГНАТЕНКО С.А.

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ СТУДЕНТІВ

Ефективність вирішення питань формування громадянськості студентів вищих навчальних закладів зумовлена навчально-виховним процесом, його змістом, характером, способами організації, формами й методами впливу на свідомість та поведінку особистості. Саме тому видається доцільним вивчення тих умов, які супроводжують зазначений процес, спрямовують, стимулюють, збагачують та активізують його основні параметри.

Актуальним на сьогодні є усвідомлення важливості організаційного забезпечення процесу виховання громадянськості студентів у вищій школі, адже, надаючи навчально-виховному процесу спрямованості на зміцнення та поширення у студентському середовищі громадянських цінностей, вища школа тим самим визначає їх місце та роль у житті молоді, посилює увагу до становлення громадянської свідомості, почуттів, позицій, орієнтацій та ідеалів.

Мета статті – розкрити результати письмового та усного опитування викладачів і студентів, запропонувати анкету для визначення організаційного забезпечення зазначеного процесу, проаналізувати плани організаційно-виховних заходів, які проводяться у вищій школі.

У літературі висвітлено такі питання: гуманізація й гуманітаризація освіти (С. Гончаренко, Ю. Мальований); індикатори та показники громадянського самовизначення особистості (О. Киричук); роль ціннісних орієнтирів у формуванні державотворчих устремлінь молоді (І. Бондаренко, П. Давидов); динаміка ціннісних орієнтацій студентів у сфері життєдіяльності (В. Анненков, М. Вієвська, Л. Савченко); формування нового українського громадянина (С. Завадська); особистість в освітній системі (В. Кремень); теоретико-технологічні засади особистісно орієнтованого виховання (І. Бех, А. Бойко, В. Бутенко, О. Сухомлинська); демократичні цінності у процесі становлення громадянина (І. Тараненко); особливості формування національної самосвідомості та ідеалів студентів (Т. Курята, О. Кущенко); виховання громадянськості на ідеях української державності (Н. Косарева).

У структурі вищої школи існують широкі можливості впливу на громадянську свідомість студентів. Ці можливості пов'язані з навчально-виховним процесом, а значить, зі змістом того досвіду, який може бути переданий на рівні відповідних знань, понять, уявлень. Крім того, вища школа є не лише джерелом громадянської освіти, а й потужним чинником розвитку громадянської активності студентів, який покликаний створити необхідні передумови для функціонування громадянських цінностей та їх упровадження в повсякденному житті. Виходячи з такого розуміння ролі та можливостей навчально-виховного процесу вищої школи, у нашому дослідженні ми прагнули проаналізувати сучасну практику виховання громадянськості